

Викорінені. Чотири графічні романи про травматичну міграцію

КСЕНІЯ СОКУЛЬСЬКА

3 КВІТНЯ 2019

Останніми роками Україну накрила хвиля видання коміксів. Розгортають крила спеціалізовані фестивалі, друкують переклади найвідоміших серій, з'являються цікаві місцеві проекти. А проте, щоб змінити репутацію жанру в очах широкого загалу, треба пройти ще довгий шлях. «Читання для дітей», «Та там самі картинки», «Казки про супергероїв у трусах поверх костюма» – будь-хто з шанувальників жанру може продовжити цей список реакцій на зізнання: «А я тут, цей...» Ні, звісно, дедалі більше людей дізнається, що комікси – це не тільки для дітей, не тільки про супергероїв і часто вкрай далеко від казок. Але іноді можна спробувати дотриматися цих правил гри. І розказати про те, що за «казки» можуть міститись у книжках із картинками. Отже, у сиву давнину в тридесятому царстві...

Джерело: Маранж Сатрапі, «Персеполіс»/видавництво «Видавництво»

Жила-була дівчинка, яка прокинулася в іншій країні

Мовляв, є «просто комікси», а є те, що шанобливо називають графічними романами. Кажемо «графічні романи», згадуємо... а бодай «Персеполіс» («Persepolis») – один із найвідоміших зразків жанру у світі, а разом один із небагатьох українських перекладів. Автобіографічна історія французької художниці й мультиплікаторки Маржан Сатрапі, яка народилась і довго жила в країні, що – ні, не за одну ніч, але дуже стрімко – перетворилася на Жаске королівство.

«Персеполіс» – це дуже кумедна, щира і страшна історія дорослішання. Кумедна, бо героїня гостро помічає абсурдність навколишнього світу й поспішає нею поділитися. Межі цієї абсурдності непередбачувані: дівчинку зачіпає й дурість дорослих, і дивна поведінка однолітків, і, скажімо, той ганебний факт, що вона не може стати ані пророком, ані Марією Кюрі, коли виросте. Щира, бо гранично відверта. «Персеполіс» – це незатишний текст, схожий на сімейне застілля: обов'язково настане той момент, коли дві тітоньки пересваряться через давнішого кавалера, бабуня бовкне зайвого, а під кінець буде застосована зброя масового

ураження, замаскована під зворушливі дитячі фото на горщику. Маржан Сатрапі безжально розповідає про стосунки з батьками, численними родичами, друзями, хлопцями, Богом, навколишньою реальністю. І от саме з реальністю все дуже страшно, бо коміксистка з ентузіазмом ентомолога змальовує Іран, що змінився після Ісламської революції.

Маржан Сатрапі безжально розповідає про стосунки з батьками, численними родичами, друзями, хлопцями, Богом, навколишньою реальністю.

Точність деталей і чесність сягають такого градусу, що лякають самі собою. Це фірмовий стиль «Персеполіса». Маржан Сатрапі розповідає про свою сім'ю – забезпечених інтелігентів аристократичного походження, багато з яких не підтримує політики шаха, а дехто встигає посидіти в застінках режиму. «Мабуть, потрібна революція», – тихенько шепочуть дорослі за зачиненими дверима. І революція приходить, і її всі підтримують, і вона перемагає... А невдовзі виявляється, що все не так, як чекалося. Саме тут стає в пригоді той абсурдистський дитячий погляд на речі, за яким бринить бажання закрити очі долоньками й зі всіх сил повірити, що нічого такого не сталося. Вибач, маленька Маржан, сталося, і ти вже про це знаєш напевно. Ти не зможеш виходити з дому без хустки, вдягатися, як хочеш, слухати ту музику, яку хочеш, вивчати те, що хочеш (а ще говорити в школі те, що вважаєш за потрібне, не ризикуючи бути з неї виключеною). Не зможеш спокійно ходити вулицями, уповні довіряти друзям і знайомим, не боятися за родичів, не зможеш уникати гіркої нудоти, що замінить нетривкі спалахи патріотизму, які принесе війна з Іраком. І це не згадуючи про цілковито ймовірну загрозу потрапити під одне з бомбардувань Тегерана. «Персеполіс» – це роман про дитинство, якому заповідалося бути щасливим, а воно перетворилося на антиутопію-лайт. А ще – дуже влучна розповідь про внутрішню міграцію: ми зробимо необхідний на позір мінімум і спробуємо повірити, що все буде добре; але наступного місяця заарештують чи вб'ють ще когось зі знайомих, й ілюзія контролю трісне в кількох нових місцях...

Зрештою батьки Маржан Сатрапі ухвалили дуже складне для себе й дуже непросте організаційно рішення на кілька років послати доньку-старшокласницю на навчання до Австрії. Але омріяна свобода рожевої помади, панкових зачісок і вечірок з алкоголем і марихуаною виявляється не такою привабливою, як здавалося з країни, де всього цього офіційно не існує. Ідеальний роман про внутрішню Монголію поступово перетворюється на гіркувату розповідь «А ви не плутайте туризм із еміграцією». Між омріяною Європою та

Європою справжньою – сюрприз-сюрприз – різниця величезна. І саме на чужині Маржан Сатрапі уповні усвідомлює: хоч би яким щирим був потяг до емансипації, іранськості він не скасовує – ні у власних очах, ні для інших. А найбільшою трагедією кількох поколінь стає те, що тепер їм доводиться берегти в глибині серця внутрішній Іран. Бо Іран реальний отим їхнім Іраном вже давно не є. Та хіба тільки Іран?

Жила-була дівчинка, якій пощастило не народитися в таборі біженців

Двадцять століття стало епохою, коли карта світу трансформувалась у нас перед очима. За кожною такою зміною кольору на політичній мапі сховані мільйони людських трагедій. Іноді про них розповідають в картинках. «Найкраще, що ми могли зробити» («The Best We Could Do») американської художниці Тхі Буї – це графічний роман-сповідь молодої жінки, яку материнство змусило зануритися в минуле своєї родини. Якщо «Персеполіс» говорить про те, що попіл колишнього Ірану стукатиме тобі в серце, то «Найкраще...» – історія віднайдення коріння, про яке старше покоління воліло б не розповідати. Тхі Буї – дитина мігрантів. Ні, краще не так: Тхі Буї – дівчинка з родини втікачів зі В'єтнаму, яка геть маленькою пройшла через табори біженців, бачила, як там – серед хаосу й небезпек – народився її молодший брат, і зростала у США, що зустріли її трохи зверхнім ставленням кузин: «А, то треба було втікати раніше!»

Усі відповіді десь там, вважає художниця. Там, де колишнє щастя перетворилося на ріки крові й нічні жахіття.

Розплутування сімейних драм, реконструкція складних стосунків із батьками – це неймовірно інтимний процес, спостерігати за яким трохи ніяково. Але авторка вважає, що він неминучий. І щоб її дитина росла у спокої, сама вона має з'ясувати: чому одним сестрам було простіше при звичаїтися до американських реалій, ніж іншим; чому батько поводився так дивно й чи був він комуністом, адже зростав у підв'єтмінській частині країни; і чому мати-сайгонка з емансипованої випускниці французької школи перетворилася на сполохану домогосподарку, яка прагне завжди й у всьому контролювати своїх дітей. Усі відповіді десь там, вважає художниця. Там, де колишнє щастя перетворилося на ріки крові й нічні жахіття. І не всі готові повернутися навіть до згадок про це.

Жила-була дівчинка, яка не розуміла, нащо її бабуні повертатися туди, де всі померли

Поховати своїх мерців і піти далі – це теж стратегія виживання, і то з поширених. Міка, героїня «Власності» («Nekhes») – графічного роману ізраїльської коміксистки Руту Модан – щиро не розуміє, чому її бабуся вирішила з'їздити до Варшави, звідки їй колись пощастило вибратися, ще поки це було можливо. Офіційна причина – пані Регіна придивляється до можливості повернути втрачену нерухомість, он знайомі змогли, аж цілі фірми тепер у це залучені! Неофіційні причини... Вони в жінок різні.

Для старенької Регіни це болюча, але необхідна подорож машиною часу. Варшава змінилася безповоротно, але щось таки проглядає: бачте, отам жили наші знайомі, отам була та сама крамниця, а ще ми гуляли тим парком і ходили в кіно. Війна зруйнувала цілий світ і знищила багатьох, кого знала молода Регіна; утім, залишилася пам'ять про щасливу молодість, яку подальші події затьмарюють, але не скасовують. Для Міки... З Мікою якимось навіть складніше. Для молодих ізраїльтян відвідування Польщі чи Німеччини – це майже обов'язкова частина освіти. Мета шляхетна: дуже знайоме «більше ніколи». Та буває по-всякому, й один кадр з реплікою «Особисто мені Майданек подобається більше за Аушвіц, він куди як жаскіший» підкреслює вбивчу іронію авторки. Тож для Міки поїздка стає не тільки трохи моторошною пригодою (яка подарує знайомство з симпатичним поляком – гідом «єврейськими місцями»), а й способом переосмислити й перевідчути близькість до старшої родички. А ще – зрозуміти, що твої справжні корені можуть ховатися в дивних місцях.

Жила-була дівчинка, яка копала не там, де варто було

Для молодших пошук спільного зі старшими поколіннями – заняття радше факультативне. Підлітки проти такого підходу можуть відверто бунтувати. Тож четвертий роман у цьому огляді дещо вибивається з загальної картини, бо він простіший за формою, пригодницький за змістом і суто підлітковий за цільовою аудиторією. Але загалом про те саме – про те, які душевні квіти ростуть на чужині.

Один кадр з реплікою «Особисто мені Майданек подобається більше за Аушвіц, він куди як жаскіший» підкреслює вбивчу іронію авторки.

«Анін привид» («Anya's Ghost») американської коміксистки російського походження Віри Бросгол теж має виразні автобіографічні мотиви. Хочеться вірити, що не в усьому, бо його героїня знічев'я знаходить собі примарну подружку й насилу позбувається її нав'язливої уваги. Але за історією про екзорцизм у виконанні сучасного підлітка ховаються ледь замасковані вовчі ями проблемної ідентичності. Художниця змальовує героїню, яка докладаеться всіх зусиль, аби вписатися в оточення. Аня не хоче їсти сирники, просить маму не називати її Аннушкою, у багатьох випадках переробляє своє складне прізвище «Борзаковська» на нейтральне «Браун», відмовляється ходити до церкви, «куди навіть зайти в штанях не можна», і всіляко уникає єдиної іншої дитини російського походження у своїй крутій школі. «Ти знаєш, як мене цькували? Ти знаєш, чого мені вартувало позбутися акценту, навчитися правильно вдягатися і не вирізнятися?!» – репетує Аня щоразу, коли їй ставлять незручні питання. Але наполегливе ігнорування власних коренів має метафоричні «кармічні» наслідки. Аня, яка нічого не хоче знати про себе, захоплюється минулим своєї фантомної подружки Емілі. А це виявляється не та історія, копірситися в якій безпечно.

Ці чотири графічні романи, нехай і дуже різні, змушують до незатишного переосмислення формули «вирвати з коренем». Досвід їхніх героїнь натякає на те, що це неможливо зробити. Ландшафти, культури, традиції, сімейні історії – ми носимо це насіння з собою навіть тоді, коли того не усвідомлюємо, навіть тоді, коли й раді були б пустити його за вітром. А воно лише чекає шансу впасти на новий ґрунт, укорінитися й потягтися до неба – як найпрекрасніша червоненька квіточка чи бобове зерня пройдисвіта Джена. Але це вже інакші казки.